



ÖVERSÄTTNING OCH VÄRLDSLITTERATUR

av Arne Melberg

I denna text funderar jag över förhållandet mellan översättningar och fenomenet världslitteratur utifrån 1. några personliga erfarenheter; 2. två norska avhandlingar om översättningsproblematik; 3. en stilisering av världslitteraturens utveckling och aktuella situation inklusive en spekulativ framtidsblick. Till det senare tar jag hjälp av en essä av Susan Sontag: »The World as India«. Jag tangerar olika teorier om översättning men gör inte anspråk på annat än några nedslag i det expansiva forskningsfält som handlar om just översättning.

1. Min långvariga verksamhet som universitetslärare i det som i Norge kallas »allmän litteraturvetenskap« har gjort mig starkt beroende av litterära översättningar, och detta på mer än ett sätt. Dels måste jag själv förlita mig på översättningar när jag läser litteratur på alla språk utom på de skandinaviska och utom på engelska, tyska och franska. (Ja, den franska läsningen går så långsamt att jag oftast föredrar översättningar också i detta fall.) Dels måste jag använda översättningar i undervisningen. Den diktantologi vi använder vid mitt universitet är bekväm i så motto: den trycker både original och översättning. Jämförelser däremellan kan vara pedagogiskt verksamma: jag har, som jag tror med framgång, exempelvis undervisat med utgångspunkt i en Petrarca-sonett och jämfört originalet med flera olika översättningar (till svenska och norska). Även om varken jag eller

studenterna kan italienska, åtminstone inte tillfredsställande, så är det lätt att se skillnader på italienskans möjligheter till rim och rytm jämfört med våra språk – och vad de olika översättarna kan göra av detta. För övrigt behöver översättningen inte vara bra för att fungera pedagogiskt: när man jämför med originalet kan det vara en poäng att peka ut det som översättningen *inte* fångar upp.

Också i forskningen sådan den praktiseras hos oss används översättningar. Traditionen bjuder dock att vi bör förhålla oss till originalen, åtminstone om vi ägnar oss åt textanalys. (Vi gör undantag för teoretiska och komparativa studier.) Häromåret handledde jag en avhandling om Proust, som väckte rabalder eftersom författaren citerade Proust i norsk översättning – jag fick rycka ut och försvara honom under hänvisning till att han suttit på *Bibliothèque Nationale* och jobbat med *originalmanuskripten* men tillåtit sig att använda den norska översättningen för att göra avhandlingen lättare tillgänglig. Den lite pinsamma anekdoten torde illustrera att vi i min disciplin dyrkar det litterära originalet – allra helst originalmanuskriptet – på ett sätt som inte alltid är lika reflekterat: vi ifrågasätter aldrig originalets företrädare och vi sätter sällan detta företrädare i relation till vår egen omfattande användning av översättningar.

Denna fetisivering av originalet verkar inte heller anfäktas av att vi gärna ser oss som företrädare för »vorldslitteraturen«. Själva termen

föreslogs av Goethe i ett samtal med Eckermann runt 1830 och Goethe syftar just på översättningslitteraturen, som tog fart vid denna tid med de stora romanerna som stapelvara: Dickens och Balzac spreds snart runt världen i ständigt nya översättningar. För min egen del följde jag några sådana världslitterära spår när jag på 1980-talet arbetade med att skriva 1800-talets litteraturhistoria med koncentration just på romanens historia (det blev band 5 i den skandinaviska utgivningen *Litteraturens historia* från 1987). Jag höll mig dock till vad man kunde kalla tematiske översättningar, till exempel hur Flauberts *Madame Bovary* blev till en »bovarysm« med översättningar / repliker i exempelvis Sverige (Benedictsson), Norge (Amalie Skram), Tyskland (Fontane), Spanien (Leopoldo Alas), Ryssland (Tolstoy), Amerika (Kate Chopin). Idag kan jag konstatera att världslitteraturen perspektiv som inkluderar översättningslitteraturen har blivit viktiga komponenter i de nyläsningar av litteraturhistorien och de litterära systemen som presenterats av till exempel Franco Moretti och Pascale Casanova. Men jag konstaterar samtidigt att de nationella perspektiven i stort sett består: skulle litteraturhistorien verkligen inkludera översättningslitteraturen måste den skrivas på nytt. I den svenska litteraturhistorien skulle exempelvis Hagbergs Shakespeare-översättningar på 1830-talet bli en viktig bidragsgivare till senromantiken. I England borde, som Virginia Woolf någon gång påpekade, Constance Garnett – som översatte ryska romaner – utnännas till en av de viktigaste författarna från tidigt engelskt 1900-tal.

2. Jag kan således redovisa ett långvarigt, om än oreflekterat beroende av litterära översättningar. Dock har jag närmat mig översättningsens teori och politik med hjälp av två norska avhandlingar, som båda kretsar kring översättningsproblematik, historiskt, teoretiskt och poetologiskt. Först gäller det Christian Refsum med *En verden av oversettelse: fransk og dansk symbolisme sett fra Taarnet 1893–1894*, en av-

handling som försvarades i Oslo 2000. Som titeln säger så handlar avhandlingen om den danska tidskriften *Taarnet*, som kom ut några år på 1890-talet och som till inte ringa del fylldes av översättningar, gärna av franska »symbolister« från Baudelaire till Mallarmé. Det var de främsta unga danska poeterna som översatte – Johannes Jørgensen, Sophus Claussen – och de bidrog starkt till den moderna franska litteraturens introduktion i Skandinavien. Så här skriver Refsum med ett sammanfattande exempel:¹

Symbolismen er den første og kanskje den eneste kunst- og litteraturretningen som slår an over hele Europa omtrent samtidig. [...] Symbolismen sprer seg på en lignende måte som senere ungdomskulturer, gjennom en uoversiktlig underskog av halv-offentlige nettverk. Symbolismen tar form som en motkultur som markedsfører seg via polemikk og til dels skandaler i de større avisene, og som utvikles jevnt og trutt i «petites revues», i salonger, på kneiper og kafeer, gjennom brevvekslinger, personlige vennskap og forbindelser. Det er denne elitistiske subkulturen, i randsonen av den borgerlige offentligheten, som gjør det nærliggende å snakke om symbolismen som en ny type litterær bevegelse. Men denne kulturen, som delvis vokser frem som en kosmopolitisk eksilkultur, og som delvis lar seg oversette til stadig flere land, aktualiserer også erfaringen av uoversettelighet.

Refsum ger följande berömda exempel från Verlaine:

Il pleure dans mon cœur
Comme il pleut sur la ville:
Quelle est cette langueur
Qui pénètre mon cœur?

En prosaöversettelse av ordenes leksikalske mening vil se omtrent ut slik: «Det gråter i mitt hjerte / Slik det regner over byen / Hva slags motløshet er dette / Som gjennoborer mitt hjerte?» Men dermed har også originaldiktets særegne og nyanserike vokalklanger forsvunnet, og diktet fremstår som et hjelpeløst ekko av forslitte klisjeer. [...] En oversettelse som vil formidle noe av originalens eksistensberettigelse, må derfor bli en gjendiktning, et parallell-dikt som forsøker å realisere signifikante relasjoner mellom semantikk og fonetikk som minner om originalen, men dette kan igjen lett

virke maniert. Johannes Jørgensen har försökt noe sånt i gjendiktningen av Verlaines «naive, folkevi-seagtige Vers» i artiklen om Verlaine i *Tilskueren* 1893. I hans svært frie oversettelse ser det første verset slik ut: Det regner i alle Gader / og i mit Hjerter med; / jeg drog saa langt af Lande / og fandt dog ingen Fred.» Jørgensen har åpenbart forsøkt, riktignok på en sober måte, å gjenskape noe av klangrikdommen på dansk, for eksempel ved bruken av ordene «langt af Lande» og «fandt». Men det er jo i byen og ikke i poetens hjerte det regner, og dessuten dikter Jørgensen til et moment som overhodet ikke finnes i Verlaines franske tekst, nemlig reisemotivet. [...] Jørgensen har altså ikke bare diktet til i sin oversettelse. Ved å gjøre Verlaines rene stemningsdikt om til noe i nærheten av en ballade, har han også skiftet sjanger.

Man kan med ett ord sammanfatta Christian Refsums observationer: de danske symbolist-översättningarna i *Taarnet* (her: *Tilskueren*) *domesticerar* originalen. Danskarna gör de franska poeterna till danskar. Denna på många sätt aktningssvärda och imponerande verksamhet lokaliserar Refsum till den översättningsbaserade världslitteratur som gick under namnet symbolism. Symbolismen förebådar modernismen – inte bara formellt utan också i symbolisternas syn på sig själva som ett avantgarde. Också det »halvoffentliga nätverk«, som Christian Refsum talar om – tidskrifter, kottierier, seminarier, personliga möten – har i högsta grad fortsatt att vara verksamt vid den översatta spridningen av senare tiders avantgarde över världen. De översättliga och ständigt översatta symbolistpoeterna pekar med andra ord fram emot vår aktuella situation. Och då handlar det inte bara om poesi utan också om akademisk teori: inte minst de skandinaviska länderna har kopplat sig till världslitteraturen med hjälp av en omfattande import via presentationer och översättningar i kottierier, tidskrifter och akademiska seminarier.

Christian Refsums avhandling har således omfattande kulturhistoriska implikationer, samtidigt som hans noggranna granskningar av danskarnas översättarpraxis öppnar poetologiska perspektiv, som är välbekanta från översättnings teori: diktöversättning som domesticere-

ring, anpassning, underkastelse – eller uppror. Den poetologiska dimensionen dominerar den andra norska avhandlingen som jag vill nämna: Anders Kristian Strands »Lebst du?«: *Studien ausgewählter Texte aus dem Übersetzungswerk Stefan Georges und Rainer Maria Rilkes*. Den är således skriven på tyska men presenterades som en avhandling i allmän litteraturvetenskap vid Universitetet i Bergen hösten 2008. Både George och Rilke var flitiga översättare. Strand begränsar sig till att ta upp några exempel från deras översättningar från franskan (Baudelaire, Mallarmé, Valéry) men särskilt Rilke inviterar till ännu större grepp. Rilke översatte inte bara från flera språk men han »översatte« också sig själv: i sin senare produktion växlade han mellan franska och tyska och flera av hans sena dikter finns i versioner på båda språken – vilket reser intressanta komplikationer när det gäller att fastställa vad som är »original«.

Strand utgår i avhandlingens inledningskapitel från ett exempel, som fungerar instruktivt för hans projekt.² Det handlar om en rad ur Mallarmés ofullbordade versdrama *Hérodiade*. Situationen är att huvudpersonen Hérodiade betraktar sig själv i spegeln medan amman kommer in och levererar denna replik:

»Tu vis! Ou vois-je ici l'ombre d'une princesse?«

Strand konstaterar att amman föregriper läsarens reaktioner. Amman utropar att den/det hon betraktar faktiskt lever men i den efterföljande frågan funderar hon på om detta verkligen kan stämma eller om det hon ser kan uppfattas på andra sätt. Växlingen mellan det förundrade utropet och den funderande frågan karakteriserar den reflekterade läsningen, därmed också den tolkande läsningen, därmed också översättningen. Men det inledande utropet kan, menar Strand, dessutom uppfattas som ett imperativ; amman vikarierar därmed för diktaren, som uppmanar sin dikt att leva men också konstaterar: »Du lever!« Uppmaningen blir därför en performativ språkakt – den verkställer det som den beskriver – som omedelbart problematisere-

ras av den efterföljande frågan: diktarens obehagliga eftertanke om att hans livsbejakande utrop kanske var förhastat.

Stefan Georges översättning:

»Lebst du? Ist dies nicht einer fürstin schatte?«

George ändrar således det inledande utrope till en fråga och negativerar dessutom den efterföljande frågan genom »dies *nicht*«. Strand frågar sig varför George inte har valt en enkel och rättfram översättning, till exempel »Du lebst! Oder seh ich hier einer fürstin schatte?« (Tilläggs kan att substantivens inledande små bokstäver tillhör Georges egenheter, liksom att skriva »schatte« istället för det normala *Schatten*). Strands svar är att George med fråga + negivering har byggt in en *reflexion* över översättningens villkor. Genom att förvandla franskans inledande utrop till en fråga ifrågasätter han den uppmaning till »liv« och det konstaterande av »liv« som verkar ligga i det franska originalet. George verkar betvivla – menar Strand – att Hérodiades liv, därmed det poetiska livet och poesins liv, kan överleva i översättning. Mallarmés spel mellan utrop/fråga förvandlas till en fördubblad och negativerad fråga, som installerar ett tvivel, nämligen om livet-originalet tål översättning.

Samtidigt innebär Georges frågande negivering att han gör översättningen till en plats för översättarens självhävdelse och självreflexion: när översättningen verkar betvivla originalets »liv« innebär det att han hävdar översättningens egen röst i konkurrens med originalets. Översättningens inledande fråga (i stället för utrop) installerar inte bara osäkerhet om originalets liv utan också om dess betydelse. Översättningen påminner om att franskans »vis« också kan vara *passé simple* av *voir*: »Du såg?« Frågan undrar över något som bara skymtar i originalets utrop och som inte blir sett eller som lätt glöms bort i originalet och som försvinner i översättningen.

Georges upprepade fråga understryker översättarens vilja att förstå originalet – men den negativa formuleringen antyder att förståelse är

ännu svårare att uppnå i översatt text än i original. Eller kanske att översättningen pekar ut de problem som originalet ignorerar. I ytterst detaljerade analyser av några Baudelaire-översättningar visar så Anders Kristian Strand hur George konsekvent gör sina översättningar till en arena för en reflekterande dialog mellan original och översättning och hur han hävdar sin egen poetiska stämma i konkurrens med originalets stämma. Hans översättningar blir så att säga en pågående batalj mellan poetiska viljor.

Rilkes översättningar är annorlunda. Rilke har ofta kritiserats för sina »fria« och »vaga« översättningar men Strand försöker visa hur han därmed så att säga mjukar upp Valéry's strikta franska prosodi, iscensätter en flytande och rörlig övergång mellan franska och tyska: Rilkes översättningar blir en arena för att demonstrera språkets rörlighet, därmed utveckla eller åtminstone antyda ett språk som ligger bortom både original och översättning.

Både George och Rilke i sina översättningspraxis – och Anders Kristian Strand i sin teoretiska attack – går vidare i den reflexion om översättning som startade under tysk romantik med namn som Friedrich Schlegel och Schleiermacher. Översättning handlar här om interaktion med originalet, om växelspel, dragkamp, strid eller samspel mellan det egna och det främmande. Lustigt nog är det en fransk översättningsteoretiker som gett den bästa presentationen av de tyska romantikernas översättningsprojekt: Antoine Berman i *L'épreuve de l'étranger* från 1984. Berman demonstrerar hur översättningen blir ett bildningsprojekt: först i mötet med det främmande (eller samspelet med det främmande) skapas och konsolideras den egna språkliga, litterära, kulturella identiteten.

3. De två norska avhandlingarna är koncentrerade till en epok, då översättningar fick en världslitterär betydelse och särskilt Refsums avhandling betonar de avantgardistiska nätverkens betydelse för den översättningsverksamhet, som förnyade nationell kanon med världs-

litterär inspiration. I det stora perspektivet kan man tala om den symbolistiska poesin som den fjärde fasen i utbredningen av en översättningsbaserad världslitteratur.

Den första fasen inträffar under romersk tid och består helt enkelt av den romerska kulturens adaptation av den grekiska: Zeus blir Jupiter, tillsammans med en rad andra centrala begrepp och namn och företeelser – under denna tid uppträder också översättningens förste teoretiker, Hieronymus, som översätter till latin från hebreiska och grekiska och dessutom kommenterade sin verksamhet i flera brev och inledningar. Också filosofiskt var denna epok särskilt intressant om man får tro Martin Heidegger, som gärna diskuterar latiniseringen av centrala filosofiska begrepp. Denna översättning innebar att man förlorade det erfarenhetssammanhang, som han tillskriver den grekiska terminologin. När *pneuma* blev *anima* inleddes – enligt Heidegger – den västerländska filosofins *Bodenlosigkeit*.³

Nästa stora våg av översättningar kommer med Renässansen: nu förflyttas antikens kultur och litteratur till de stora europeiska folkspråken. Därefter, på 1800-talet, den våg av romanöversättningar som ännu är i högsta grad levande och som fick Goethe att se konturerna av en »världslitteratur« – samtidigt som latinet i praktiken försvann som nationsöverskridande kulturspråk. På 1800-talet tillkom både politiska och kommersiella motiv: romanöversättningarna initieras och motiveras av förlag eller tryckare, som såg goda ekonomiska skäl till att sprida romaner över världen. Förlagskulturens »realism« pekar fram emot vår aktuella situation, om än med en distinkt skillnad: den påfallande anglosaxiska dominansen i dagens översättningsverksamhet. Men också den fjärde fasens avantgardism pekar fram emot dagens kottier och seminarier och tidskrifter, inklusive det akademiska utbytet. Samtidigt gör den anglosaxiska dominansen, i kombination med utvecklingen av visuella och elektroniska media, plus tilltagande kommersialisering, att man anar konturen av en femte fas.

Förlagan till ovanstående historiska schema finns i Susan Sontags essä »The World as India«, ursprungligen ett föredrag från 2002, först publicerad i *Times Literary Supplement* 2003, därefter i *At the Same Time* (2007). Jag refererar nu Sontag för att därefter avsluta med egen spekulatioon om en eventuell femte fas av världslitteratur.

Sontag tillägnar sin text W.G. Sebald och även om hon inte återkommer till denne författare i sin framställning pekar hon därmed ut en intressant översättningsproblematik. Den tyskfödde författaren Sebald bodde hela sitt vuxna liv i England. Han skrev på tyska men hade ett särdeles klivet förhållande till allt tyskt: den tyska historien såväl som det tyska språket. Detta demonstreras i hans väl mest kända bok, och den enda som kallades roman, *Austerlitz* (2001); inte bara genom dess examination av mörka fläckar i den tyska historien utan också genom ett distanserat förhållande till språket: Sebald blandar sin tyska med engelska, franska, tjeckiska och flamländska. Han illustrerar därmed en viktig linje i den tyska traditionen för översättningsteori som också Sontag ansluter sig till: problematiseringen av »modersmålet«.

Sontags text motiveras av att hon tilldelats Hieronymuspriset och hon söker sig också till denne eminente översättare för att med hans hjälp slå fast att översättning är en lika omöjlig som nödvändig uppgift. Sontag kommenterar och citerar Hieronymus:

What is the best way to deal with this inherent impossibility of translation? For Jerome there can be no doubt how to proceed, as he explains over and over in the prefaces he wrote to his various translations. In a letter to Pammachius, written in A.D. 396, he quotes Cicero to affirm that the only proper way to translate is

[...] keeping the sense but altering the form by adapting both the metaphors and the words to suit our own language. I have not deemed it necessary to render word for word but I have reproduced the general style and emphasis.⁴

Hieronymus vill, kort sagt, *sätta över* det främmande språket till det egna så att den främman-

de meningen bibehålls men i den egna ordalydelsen – den översatta texten ska låta lika bra i översättning som i original. (De danska lyriköversättare som Christian Refsum diskuterar ansluter sig till detta klassiska ideal.) Därmed går förstås något förlorat: »Translation, by definition, always entails some loss of the original substance.«⁵

Mot denna tradition ställer Sontag de tyska romantikernas problematisering av konsten att översätta, främst utvecklad av teologen, hermeneutikern, språkfilosofen och Platon-översättaren Friedrich Schleiermacher. För Schleiermacher är översättaren den som exemplariskt låter det egna språket möta det främmande språket. Han har inget till övers för tanken att översättaren restlöst skulle kunna *sätta över* den främmande meningen till det egna språket – han accepterar med andra ord inte den position där Sontag placerar Hieronymus. Sontag citerar Schleiermachers hypotes från 1813, »Om de olika metoderna att översätta« (och jag citerar från Lars Bjurmans svenska översättning):

Ja, man kan säga att målet att översätta så som författaren själv skulle ha skrivit på översättarens språk inte blott är ouppnåeligt, utan också i sig själv meningslöst och tomt, eftersom den som erkänner språkets egen danande förmåga, som är ett med egenarten hos respektive folk, också måste medge att envar stor ande fått det mesta av sitt vetande, och även möjligheten att presentera det, med och genom språket; att språket alltså inte är något yttre man mekaniskt spänner för sig som med remtyg, så att var och en efter behag kan växla över till ett annat i sitt tänkande, så som man spänner från en skjutshäst och spänner för en ny, utan var och en tvärtom spontant producerar bara på sitt modersmål och man alltså överhuvud inte kan ställa frågan hur någon skulle skrivit sina verk på ett annat språk.⁶

För Schleiermacher är språket en essentiell komponent i individuell såväl som nationell identitet. Översättningen betyder ett möte med det främmande som i bästa fall kan bidra till den egna identiteten. Översättarens uppgift är

förstås att återge originalet så troget som möjligt, men översättningen kan ändå aldrig bli annat, eller se ut som något annat, än just en översättning. När Schleiermacher översätter Platon till tyska är det inte för att göra Platon tysk utan för att berika det tyska språket och den tyska nationen med ett grekiskt arv.

Det som så att säga tillkommit i det långa spannet från Hieronymus till Schleiermacher är ett politiskt moment: översättningen uppfattas nu som ett instrument för att utveckla inte bara individuell identitet utan också nationalstatlig identitet. (Den tyska nationen var ju vid denna tid inte någon politisk realitet). Översättning utvecklar och *bildar*. Men översättning avgränsar också det egna från det främmande, och privilegierar det egna språket, modersmålet, som det enda språk, som kan ge autentisk identitet åt individ och nation. Hieronymus levde i tiden för *pax romana* och *lingua romana* – men för Schleiermacher skulle ett övernationellt språk bara kunna vara inautentiskt och påtvingat, möjligen praktiskt och kommersiellt användbart men litterärt sett omöjligt.

Sontag frågar sig så om Schleiermachers tankegång har någon giltighet också idag, då man återigen kan tala om ett övernationellt språk som så att säga blivit obligatoriskt för en stor del av mänskligheten: engelskan. Världen har blivit »som Indien«, som hon uttrycker det med sin titel »The World as India«. Hon syftar på att Indien har 16 »officiella språk« och många inofficiella men att bara det koloniala erövrarspråket fungerar övergripande och samlande. »Just because it is alien, foreign, it can become the unifying language of a permanently diverse people: the only language that all Indians might have in common not only is, it has to be, English.«⁷

Engelskan blir indiskt förstaspråk genom att vara allas *andra* språk.⁸ Engelskan kan med andra ord fungera förenande, överbryggande, *översättande*. Men hur går det med Schleiermachers föreställning om att bara det egna språket, modersmålet, kan skapa individuell

och nationell identitet? Sontag problematiserar detta med följande oroande exempel:

Så kallade *call centers* har blivit teknologiskt möjliga och ekonomiskt intressanta, inte minst i Indien. Där sitter mängder av ungdomar som svarar på samtal från folk i USA som ringer gratisnummer för att få upplysningar om exempelvis flygavgångar och hotellbokningar och väderleksutsikter. Ungdomarna har inte bara lärt sig felfri amerikansk-engelska, de har dessutom lagt sig till med amerikanska namn – »Hi, this is Nancy. How may I help you?« – och rentav minibiografier, som lokaliserar dem i relevanta amerikanska miljöer. Deras andra språk har också försett dem med en andra identitet – som vi i Schleiermachers anda kan fördöma som inautentisk. Men som är profitabel för deras uppdragsgivare och som dessutom kanske kan bereda vägen för en eftertraktad tillvaro i USA, där en dubbel identitet ingalunda är ovanlig – och det är den ju snart inte heller i vår del av världen.

Jag vill lägga till ett eget exempel: vi som arbetar på norska universitet uppmuntras kraftigt att publicera på engelska. Allt som publiceras ska rapporteras – det utgör vår »produktion« – och klassas i olika kategorier med olika ekonomiska resultat. En artikel i en engelskspråkig tidskrift ger således mer pengar till mitt universitet (och indirekt till mig) än till exempel en stor monografi på svenska eller norska om Strindberg eller Ibsen eller tidskriften *Taarnet*. Resultat: några skandinaver hävdar sig internationellt till priset av alltför många artiklar på dålig engelska i obskyra tidskrifter av mindre framgångsrika skandinaviska akademiker. Samtidigt slår litteraturvetenskapen till reträtt från det nationella litterära samtalet, som istället tas över av den betygsättande »tyckarkultur« som dominerar både kultursidorna och »bloggosfären« – samt av kommersiellt betingade kampanjer för anglosaxisk mediekultur.

Exemplen från Sontag och mig själv verkar säga att världsspråket engelska förenar – men att denna förening under bestämda politiska och ekonomiska omständigheter sker på be-

kostnad av nationella och individuella intressen och skillnader, dessutom på bekostnad av kvaliteten. Någoting försvinner när det andra språket tvingar sig fram som första språk. (Det finns förstås litterära exempel som verkar säga något annat, nämligen att det andra språket kanske kan säga mer än det första: Joseph Conrads och Vladimir Nabokovs engelska, Paul Celans tyska, Jorge Sempruns franska.) Den tanke som tvingar sig fram säger att vi närmar oss eller kanske befinner oss mitt i en femte fas av världslitteratur, där översättningen inte längre är sekundär. Där vi alla översätter och bidrar till att världen blir »som Indien« och där den romantiska föreställningen om autentisk nationalitet och identitet således minskar i betydelse.

Sontag är inte nöjd med att sluta i denna litterärt sett obehagliga vision av den globaliserade engelskan. Hon vill istället tänka sig världsspråkens geografi som ett system av floder och berg och dalar och oceaner som slingrar sig runt landmassorna. »To translate is to take the ferry, to bring across.«⁹ Färjan upprättar förbindelse mellan två stränder, som förstås är åtskilda. Översättningen är en viktig del i den världslitterära färjetrafiken, därmed i det globalt kulturella cirkulationssystemet. För att få stöd för denna metaforik vänder hon sig till Walter Benjamin och dennes lika berömda som kryptiska uppsats »Die Aufgabe des Übersetzers«, som egentligen var förord till hans Baudelaire-översättningar från 1923. I likhet med Schleiermacher ser Benjamin översättning som ett möte med något främmande. Men till skillnad från Schleiermacher tycks Benjamin mena att översättningen gör oss medvetna om att också det egna språket är något främmande och att översättning är ett sätt att komma till rätta med det som är främmande för oss i språken. Översättningen differentierar snarare än ekvivalerar. Och Sontag slipar ner och »översätter« Benjamins spekulation till följande vackra meningar, där hon kombinerar tysk översättningsfilosofi och språkspekulation med en aktuellt »globaliserad« vision:

Every language is part of language, which is larger than any single language. Every individual literary work is a part of literature, which is larger than the literature of any single language.¹⁰

Sontags syn på översättning som färjetrafik är en metafor som påminner om den som används av exempelvis Heidegger: översättning som en »bro« mellan åtskilda stränder. Bro-metajoren dyker upp också hos Heideggers lärjunge Hans-Georg Gadamer, den moderna hermeneutikens *grand old man*, till exempel i en uppsats från 1989, »Lesen ist wie Übersetzen,« där Gadamer talar om översättning »som en bro mellan två språk liksom mellan två stränder i ett enda land.«¹¹

»Färja« och »bro« är tilltalande metaforer för att beskriva inte bara översättningar utan också det kulturella samtalet i allmänhet – eller kanske *idealet* om det kulturella samtalet sådant det utvecklades av hermeneutikern Schleiermacher och sådant det tillämpades av de danska och tyska översättande författare som diskuteras av Christian Refsum och Anders Kristian Strand. Det är också passande metaforer för filosofernas verksamhet: Heideggers växelbruk mellan det grekiska och det tyska, Gadamers mellan historicitet och aktualitet. Och för Sontags essäistiska verksamhet, som kännetecknas av ett växelbruk mellan europeiskt och amerikanskt perspektiv. Ja, färje-metajoren beskriver en hermeneutisk ur-situation, därmed också ett idealiserat samtal, som rentav kunde ha giltighet för historisk forskning liksom akademisk pedagogik – åtminstone som vi önskar att dessa verksamheter såg ut. Men Sontags oroande exempel med dessa indiska *call centers*, som provocerar min avslutande spekulation om en femte fas av världslitteratur, säger att broar och färjor måste ersättas av en aktuellare metafor: nätet.

Kanske är Sontags vackra visdomsord om

översättning som färjetrafik ett uttryck för den »siste intellektuelles« nostalgiska syn på litteraturen, som den borde vara, och det offentliga samtalet, som det borde vara: det höga syftets och det fria utbytets utopi.¹² Kanske är världen »som Indien« en mer träffande diagnos eller prognos på ett tillstånd då det verkligen finns ett första språk som står över alla språk. Det första språket som är allas andra språk. Det främmande som blir det egna – och det som en gång kallades modersmål och originalitet som ett stadium att ta sig förbi på vägen till det nya Babel. Sontag pekar mot ett tillstånd där översättning i romantisk mening inte längre är möjlig – översättning uppfattad som en färjetrafik mellan språk och perspektiv, som en utveckling av individuell och nationell identitet. På ett *call center* är översättningen ett redan passerat stadium. Där ersätts individualitet av *profiles* och nationalitet av global tillhörighet. På nätet ersätts det kulturella samtalet av åsikts*twitter* och upplevelsekonsumtion.

Det finns väl ingen anledning till att se fram emot en värld där vi alla försöker uttrycka oss på *lingua anglo-americana*. Men det finns heller ingen anledning att sentimentalisera några redan passerade stadier av världslitteratur. Också i den nya världen går det an att föra samtal och finna inspiration till samtal. Det jag kallade den fjärde fasen av översättningslitteratur och exemplifierade med de norska avhandlingarna om symbolismens översättare kanske kan fungera som inspiration: där handlar det om översättningsdialog med världslitteraturen i förmedling av seminarier, kottierier, tidskrifter. Vår akademiska verksamhet kunde rentav bli en sådan översättande verksamhet: utan kommersiella hänsyn, utan *profiling* och utan åsikts*twitter*. I mitt nästa akademiska liv går jag in i *the translation zone*.¹³

- 1 Christian Refsum, *En verden av oversettelse: fransk og dansk symbolisme sett fra Taarnet 1893–1894*, Oslo: Acta Humaniora, 2000, s. 197 f.
- 2 Anders Kristian Strand: »Lebst du?«: *Studien ausgewählter Texte aus dem Übersetzungswerk Stefan Georges and Rainer Maria Rilkes*, Bergen: Universitetet i Bergen, 2008, s. 18 ff.
- 3 Jag förkortar naturligtvis Heideggers ofta detaljerade och sofistikerade resonemang, t.ex. i »Der Spruch des Anaximander« (i *Holzwege*, Frankfurt: Klostermann, 1950).
- 4 Susan Sontag, »The World as India«, i *At the same Time*, Penguin 2008, s. 161.
- 5 *Ibid.*, s. 162.
- 6 Friedrich Schleiermacher, »Om de olika metoderna att översätta« övers. Lars Bjurman, i Lars Kleberg (red.), *Med andra ord: Texter om litterär översättning*, Stockholm: Natur & Kultur 1998, s. 125.
- 7 Susan Sontag, »The World as India«, 2008, s. 165.
- 8 Sontags essä utlöste en debatt i *Times Literary Supplement*. I TLS 27/6 2003 ondgjorde sig litteraturprofessorn Harish Trivedi över Sontag, som han anklagade för att vilja göra hela världen till One Big America. Trivedi fick svar på tal av andra indier (1/8 och 12/9), som t.ex. säger att engelskan »is an Indian language like any other« och att »English remains the passport for every youngster who dreams of becoming 'master of the universe'.«
- 9 Susan Sontag, »The World as India«, 2008, s. 175.
- 10 *Ibid.*, s. 177.
- 11 Hans Georg Gadamer, »Lesen ist wie übersetzen«, i *Kunst als Aussage, Gesammelte Werke* 8, Tübingen: Mohr 1993, s. 285, min övers.
- 12 »The Last Intellectual« var Sontags titel på en essä om Walter Benjamin när den först publicerades i *New York Review of Books*. I samlingen *Under the Sign of Saturn* (1980) heter den istället som boken.
- 13 Jag alluderar på Emily Apters inspirerande *The Translation Zone: A New Comparative Literature*, Princeton, N.Y.: Princeton University Press, 2006.

Nyckelord: översättning, världslitteratur, identitet

Keywords: translation, world literature, identity

Summary

Translation and World Literature

In this text I discuss the relation between translations and »world literature«. I base my argument on some experiences of my own as a teacher and researcher, on two Norwegian dissertations on the problematics of translation, and on a sketch of the development of »world literature« including some speculation on the situation of »world literature« today and, perhaps, tomorrow.

I base this part on an essay by Susan Sontag: »The World as India«. Sontag is inspired by Walter Benjamin when she imagines translation to be like a »ferry« between separate shores of language and literature. A similar metaphor, used by Hans Georg Gadamer, equates translation to a »bridge«.

My argument is that these metaphors are already slightly antiquated: the world wide web means new conditions for translation and linguistic identity.

Arne Melberg
Allmän litteraturvetenskap
Universitetet i Oslo
arne.melberg@ilos.uio.no